

НАРОДНА ПЕДАГОГІКА ЯК ДЖЕРЕЛО ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ РОМАНА МИХАЙЛИШИН

Філософ і поет, співак і музикант, байкар і педагог Григорій Сковорода належить до найвидатніших виразників української ментальності ХУІІІ ст. У його творах відобразилися світогляд, стиль і спосіб мислення, жива душа українського народу.

Питання про народні джерела творчості Григорія Сковороди, а ширше - про народність поставлене вітчизняною наукою ще на початку ХІХ ст. Вперше про народність творчості Г.Сковороди написав Т. Шевченко. У передмові до нездійсненого видання "Кобзаря", написаній 8 березня 1847 р., Шевченко назвав великим і народним шотландського поета Роберта Бернса і тут же порівняв з ним Г.Сковороду.

Високо цінував Г.Сковороду як народного філософа український історик і письменник М.Костомаров, який наголошував саме на народності Г.Сковороди, його популярності в Україні: як проповідник правди і добра, Г.Сковорода став народним ідеалом мудреця.

На думку П.Куліша, якщо б Г.Сковорода виховувався в інших умовах, то міг би стати "великим двигуном духовного розвитку українського народу". Пророцтво П.Куліша було апіорне - насправді народ зрозумів поезію Сковороди, читав і переписував її, слухав у виконанні кобзарів.

І.Франко, один із найбільших знавців давнього письменства, оцінив постать Г. Сковороди, як "появу вельми помітну в історії розвитку українського народу. І.Франко вважав його "предтечею нової епохи", у творчості якого, хоч і в старій формі, знайшли вираження "нові ідеї європейської філософії й етики». «Григорій Сковорода – поява вельми помітна в історії розвою українського народу, мабуть, чи не найпомітніша з усіх духових діячів наших ХУІІ віку» - писав Іван Франко.

Українська народна педагогіка посіла вагоме місце в ідейному зростанні, педагогічній діяльності й творчій спадщині Григорія Сковороди. З нею він був нерозривно й кровно пов'язаний упродовж усього життя. Філософ широко захоплювався педагогічною мудрістю народу. На формування світогляду, виховного ідеалу й педагогічної позиції видатного мислителя вона мала великий вплив.

На освіту мислитель дивився як на засіб виховання всього народу; в поглядах на освіту ще раз виявилася його народність. Йдучи від села до села, перебуваючи весь час серед простого народу, Сковорода заслужив собі добру славу народного вчителя. Джерелом педагогічних поглядів Г.Сковороди, як вказують сучасні дослідники, були традиції народної педагогіки, народна мудрість, погляди на освіту прогресивних філософів Європи.

Народився Г.Сковорода 3 грудня 1722р. в селі Чорнухи на Полтавщині. Зростав і виховувався серед селян, у типовій для України другої половини XVIII ст. українській родині на засадах народних чеснот і норм християнської моралі та етики, які завжди звертались до внутрішнього світу людини, вчили жити на основі любові й добра.

Вже в ранньому дитинстві почала формуватися духовна постать Г.Сковороди під враженням чарівної української природи, яку він надзвичайно любив і серед неї прожив усе своє життя, під впливом тодішнього українського побуту, де визначну роль відіграла родина й рідна школа з материнською мовою навчання.

Важливо й те, що Г.Сковорода походив з роду козаків. А це означає, що він особисто та його родина були цілком вільними людьми, а не кріпаками. З малих літ Сковорода почувався вільно, виховувався в українському національному дусі засобами козацької педагогіки.

Таким чином, від народження і впродовж усього життя Г.Сковорода перебував в атмосфері української народної педагогіки найдосконалішого гатунку. Адже козацька педагогіка – невід'ємний компонент української педагогіки у вершинному її вияві. Вона формувала в підростаючих українців

синівську й дочірню вірність рідній землі, Україні. Це народна мудрість, що своєю провідною метою ставила виховання в сім'ї, школі й громадянському житті козака-лицаря, стійкого громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю й самосвідомістю.

Варто відзначити, що *козацька педагогіка*, на яку широко спирався Г.Сковорода в своїй творчості, належить до унікальних явищ не лише східнослов'янської, а й світової педагогічної культури. Це феномен українського народного виховного духу. Завдяки йому традиційна *українська родина* виступає першою школою патріотизму, національного єднання, місцем прищеплення дітям і молоді здорових норм та навичок поведінки, кузницею пошанівку рідної мови, народних звичаїв, традицій, свят, обрядів, символів, плекальницею історичної пам'яті поколінь, людської і національної гідності, головним фактором етнізації особистості.

Ідеями й засобами української народної педагогіки пройняті педагогічна діяльність, літературна й епістолярна творчість Г.Сковороди. Чимало його пісень і висловів стали крилатими, поповнили арсенал української етнопедагогіки.

Те, що Сковорода майже в кожному своєму творі посилається на народну педагогіку, свідчить не лише про його знання її, а й про те, що своє педагогічне вчення він прагне обґрунтувати з урахуванням здорового глузду народу, його величезного духовно-практичного досвіду.

Наше етнопедагогічне прочитання творів Г.Сковороди, а також численних публікацій про нього, зокрема, праця Д. Багалія «Український мандрований філософ Григорій Сковорода», переконали нас у тому, що великий мислитель презентував виховну мудрість нашого народу, як народну педагогіку – виробленні й застосуванні в народному середовищі знання, засоби, досвід виховання та навчання дітей і молоді, так і етнопедагогіку – науку про народну педагогіку. Це означає, що з одного боку, через реальні життєві обставини, власний розум, допитливість, він черпав із педагогічної скарбниці народу його виховну мудрість і засоби, а з іншого, завдяки своїй високій

освіченості, ерудиції і творчому таланту піддав її глибокому осмисленню, науковій обробці й повертав народові в новому, збагаченому вигляді. Цим уперше було зроблено помітний крок на шляху науково-теоретичного створення гуманної, демократичної педагогіки, через зближення її з виховними винаходами народу та наочно перед усім світом переконливо продемонстровано належність народної педагогіки до невичерпних, вічних першоджерел педагогічної науки. Це можна побачити при зіставленні численних ідейних аналогів, висловлених в афоризмах української народної педагогіки та положеннях Г.Сковороди.

У народній педагогіці. Дивись не забудь: Людиною будь!

У Сковороди. Не будь ні вельможею, ні лихварем, ні алкидом, ні пігмеєм. Будь тільки людиною – чуєш! Людиною – і знайдеш благо.

У народній педагогіці. Не ті батьки, що породили, а ті, що виховали й навчили.

У Сковороди. Два головні батьківські обов'язки: благо народити і благо навчити. Коли ж хтось ні одну з цих заповідей не виконав, ні благо народив, ні благо навчив, той не є батьком дитини, а винуватець вічної погибелі. А якщо ж благо породив, але не навчив, то такий є пів-батьком...

Григорій Сковорода добре знав й високо цінував провідні навчально-виховні засоби української народної педагогіки: рідну мову, український фольклор, традиційну практику родинного виховання дітей, національні звичаї, традиції, свята, обряди, символи, багатюще розмаїття народного мистецтва, народні дитячі й молодіжні ігри та іграшки, ремесла та промисли. Вся його педагогічна теорія пройнята духом народності, народними ідеалами, відображає найкращі здобутки народної навчально-виховної мудрості.

Навчально-виховна мудрість нашого народу йде від діда-прадіда, родини, батьківської й материнської мови, землі-годувальниці, від ясного неба і світлого сонця, матінки-природи, від чистого серця й щирої душі, глибоких

людських почуттів і переживань, кришталевій чесності, людяності й милосердя, щедрої духовності, сердечної любові до дітей, матері – України.

Українську народну педагогіку Г.Сковорода відносив до невід'ємного компонента українознавства, феномена українства й могутнього фактора українотворення, тобто формування власного українського Я на основі пізнання свого народу й самого себе. Він осуджував верхівку суспільства, яка зневажливо ставилась до свого народу, його мови, звичаїв.

«Кожний повинен знати свій народ, - говорив Сковорода, - а в народі пізнати себе. Якщо ти українець, то будь ним. Чи француз? Будь французом. Чи татарин? Будь татариним. Все добре на своєму місці і в своїй мірі, і все прекрасно, що чисте, природне, тобто не фальшиве».

У пісні «Всякому городу нрав і права» із збірника «Сад божественних пісень» Г.Сковорода осуджує порочну поведінку панівних верств феодального суспільства, протиставляючи їм виплекану на традиціях народної педагогіки мораль трудівника, «чия совість, як чистий кришталь», «хто серцем чистий і душею».

Г. Сковорода не тільки славив українську народну педагогіку, а й творчо застосовував її у своїй педагогічній праці на посаді викладача поетики в Переяславському, Харківському колегіумах та на посаді домашнього вчителя в сім'ї українського аристократа Степана Томари.

Завдяки опорі на українську етнопедагогіку й нові науково-педагогічні відкриття, здійснюваний Г. Сковородою навчально-виховний процес, як і розроблені ним педагогічні концепції, відзначені високою ефективністю й неординарністю. Вони нерідко не збігалися з тодішніми офіційними канонами, а то й суперечили їм, викликаючи нерозуміння й протест з боку можновладців. Сковороду звільнили з посади, і, починаючи з 1769 р. й до кінця свого життя, впродовж останніх 25 років, він мандрував, проповідуючи свої філософсько-педагогічні погляди серед народу.

Ідеї народної педагогіки Сковорода підкріплював наукою. Належачи до найосвіченіших людей свого часу, він трактує українську етнопедагогіку, стоячи на позиціях європеїзму.

Європеїзм у центрі своєї педагогічної системи ставить *людину* як найвищу цінність суспільства, піклування про її щастя і благополуччя, всебічний і гармонійний розвиток. Ідеями гуманізму й демократизму пройнята й українська етнопедагогіка, яка за висновком Сковорода впливає на формування національного характеру українського народу.

В трактуванні Сковородою народної педагогіки наявне поєднання елементів національно-українських і західних. Але видатний український мислитель, сприймаючи досягнення західно-європейської педагогічної культури, міцно стояв на ґрунті українських виховних традицій. Тому його погляди на українську народну педагогіку, з одного боку, стоять на дуже високому європейському рівні, а з іншого - відзначаються великою оригінальністю.

Свої педагогічні проповіді, як це й прийнято в народній педагогіці, Г.Сковорода підсилює відповідним емоційним фоном. І тут його вірними супутниками та надійними помічниками стають сопілка й *українська народна пісня*. Крім того, він мав надзвичайно приємний голос, прекрасну теоретичну підготовку з музики, особливо церковної, грав так майстерно, що міг сопілкою передати голоси співочих пташок. Григорій Савич був не лише гарний співець та музикант, а й композитор.

Йдучи за народними традиціями, Г.Сковорода на перше місце ставить *роль батьків у вихованні дітей*. Роль батьків, а власне "главизна виховання" єсть: 1) благо родить; 2) сохранишь птенцеви младое здравіє; 3) научить благодарности". "Благо родить и благо научить" [4, 101]. Якщо батьки не виконують своїх обов'язків перед дітьми, то стають винуватцями всіх їхніх бід. Ця народна мудрість про виховання дітей пронизує численні твори Григорія Савича.

Народ свято шанує взаємні обов'язки батьків і дітей, непримиренно ставиться до тих, хто уникає цих обов'язків: "Добрі діти на ноги поставлять, а лихі і з ніг звалять", "Ледача та дитина, котрої батько не вчив", "Коли дитини не научиш в пелюшках, то не научиш в подушках", "Пусти дітей по волі, а сам будеш у неволі".

У дусі народної мудрості Г.Сковорода пропонує виховувати у дітей помірність бажань, вважаючи, що «надмірність породжує пересиченість, пересиченість-нудьгу, нудьга ж – душевний смуток, а хто хворіє на це, того не можна назвати здоровим» [6].

Глибинно й влучно розкрив Г. Сковорода *природу* як могутній виховний фактор, традиційно культивованій у народній педагогіці. Близькість до рідної природи сприйняв собі ще в дитячі роки та й зостався з нею навик. Тому в одному із своїх віршів зазначає: «Не піду до міста багатого. Я буду на полях жити». І кожен двовірш цього твору завершується приспівом: «О діброво! Мати моя рідна! В тобі життя звеселене, в тобі спокій, тишина».

Цікаво відзначити ставлення педагога до *народних прикмет про погоду*. Він рахувався з народним досвідом спостережень за погодою, вірив у прикмети, за якими можна передбачити погоду й долю людини.

Думки про те, що виховання «впливає з природи», що природа є найкращою вчителькою, яка потребує тільки того, щоб не заважати їй виявитись, і що вихователь та вихованець мають іти їй назустріч,— визначають домінанту педагогічних міркувань Г. Сковороди.

Використовуючи надбання народної педагогіки, Григорій Сковорода в центрі педагогічної системи ставив *працю*, виховання людини за принципом «сродності».

Сковорода обстоював ідею, що щастя людини полягає в праці, відповідній до її природніх нахилів.

Народна мудрість оспівує, славить труд, хвалить працьовитих людей, засуджує нероб і ледарів. Ті місця творів Г.Сковороди, де говориться про працьовиту, чесну, виховану, сповнену власної гідності людину, пересипані

народними прислів'ями, образними порівняннями. «Природа спонукає до праці і укріплює в праці, роблячи працю солодкою», «Хто труда не викладе, той до добра не прийде», «Робота наша – це джерело веселощів», «Але нема солодшого, як спільна для нас усіх робота».

Піднята з глибини народної виховної мудрості думка про визначальну роль, «спорідненої» праці у формуванні довершеної особистості назавжди увійшла в золотий фонд класичної педагогіки й прогресивної педагогічної практики підготовки дітей та молоді до життя. Шлях до розбудови справді гуманної й демократичної педагогіки лежить через пізнання «природи» дитини.

Вперше в історії розвитку педагогічної думки в Україні Г.Сковорода правдиво висвітлив суть *релігійного виховання* за народними традиціями. Ідею Бога він подав з позиції народної педагогіки як символ єдності українського народу, української нації, України, вселюдської взаємопошани й вершину життєвої досконалості. А Біблію розглядав як наймудрішу й найпотрібнішу книгу з усіх книг про Бога, Світ і Людину. Якщо дотримуватися народних традицій, то Біблію повинна мати й знати кожна українська родина.

Молитва Сковороди не була молитвою у звичайному формальному розумінні цього слова. Це було богомислення, тобто морально-етичні думки про Бога, вічність й невідпинну потребу самовдосконалення, щира подяка Всевишньому за те, що «потрібне зробив неважким, а важке непотрібним».

Г. Сковорода не тільки проповідував, по-своєму оригінально трактуючи культивовані українською етнопедагогікою народні чесноти й норми християнської моралі, а й неухильно дотримувався їх, подаючи взірцевий приклад поведінки для інших. Поштивий до кожного стану людей, відвідував хворих, заспокоював сумних, ділив останнє з убогими, вибирав і любив друзів по серцю їхньому, був благочестивий без забобонів, без пихи, мав поведження без облесливості. Жив життям простим і скромним. Прагнув краще виконати заповіт любові до ближнього, в пошуках хвали Божої, а не

слави людської. В нім гармонійно поєднувалися слова і вчинок, проповідь і життя.

В особі Г.Сковороди бачимо досить незвичайний приклад цілковитої гармонії між навчанням, світоглядом та життям. Він жив так, як навчав, а навчав так, як жив, дотримуючись мудрих заповідей української народної педагогіки. З великою охотою бував серед селян. Скрізь він був своїм. Мешканці тих сіл та хуторів, де він жив, любили його, мов рідного. Він віддавав їм усе, що мав — не золото та срібло (якого в нього не було), а гарні поради, науку, дружні догани за незгоду, неправду, пияцтво, шахрайство. Втішався тим, що труднощі його мандрівного життя марно не пропадали.

Григорій Сковорода був педагогом народним у найглибшому розумінні цього слова. Він учив народ і вчився у народі. Вся його педагогічна теорія пройнята духом народності, народними ідеалами, побудована на найкращих народних традиціях. Народність за Сковородою зумовлюється всім укладом життя, історичним умовами, мовою, культурою, кажучи сучасною мовою, ментальністю народу.

Прихильник принципу народності у вихованні Г.Сковорода вважав, що воно повинно відповідати інтересам народу, живитися з народних джерел і зберігатися в житті кожного народу.

«Він свідомо обрав своїм кабінетом цілий світ, при обміркуванні його творів присутні були і небо над головою, журавлі, лелеки, тополі, озера, ліси і тверда земля під ногами, а головне — люди...!» - відзначав П.Тичина.

Література

1. Видатні українські педагоги: Інформаційний довідник / Упор. Л.В.Калуська. – 2-ге вид. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – С.29-34.
2. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 3-є, доп. Нав. пос. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – С.94-97.
3. Поліщук Ф.М. Григорій Сковорода. Життя і творчість. К.: В-во «Дніпро». – 1978. – 260с.

4. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – С.108 – 112.
5. Сковорода Г. Твори у 2-х томах, в-во Українського наукового інституту Гарвардського у-ту, 1994, т.2 – С.101.
6. Ярмаченко М.Д., Калениченко Н.П. Питання освіти та виховання у творчій спадщині Г.Сковороди // Початкова школа. № 12, 1995. – С.4-6.